

„Valami mindig összegyűjt münköt...”

Kóka Rozália *Bukovina, Bukovina...*

című könyvéről²⁶⁷

1764. január 7-én hajnalban dördültek el azok az osztrák császári ágyuk, amik fölriasztották Madéfalva békésen alvó székely népét, s az ott gyülekezőket, akik az osztrák katonai vezetőkkel szerettek volna tárgyalni, hogy meggyőzzék őket régi, nagy királyainktól kapott kiváltságaikról, aminek értelmében felmentést kaphattak volna az erőszakos katonai sorozás alól. Ebben a hajnali vérfürdőben született meg az a székely-magyar népcsoport, melynek tagjai aztán Moldvába menekülve, onnan Bukovinába bujdosva, másfél százados idegenség után Bácskába kerültek, majd onnan a Dunántúlra szakadva, végül is Tolnában, Baranyában, Bácskában, egy részük pedig főként Érden és környékén talált „végső” otthonra. Ebből a másodlagos menhelyükről bukovinainak nevezett székely népcsoportból származik a nem sokkal Bácskából való menekülésük előtt született Kóka Rozália tanítónő, mesemondó, az itt bemutatott könyv szerzője. Könyvének fő erénye, hogy meggyőzően és művészi- en ötvözi egyéni életrajzát székely népe történetével. Ön- és népéletrajz tehát ez a könyv, ha meg akarjuk határozni a műfaját.

Szerzője már gyermekkorában megtanulta, hogy a kiömlött tejet meg kell sózni a *küldött béka* rontásának elhárításáért, már akkor hallott az ártalmas *szépaszszonyokról*, tudta milyen sors vár arra a leánygyermekre, akinek *össze van növe a szeme szőre*, s nem a néprajzi szakirodalomban találkozott először a *lűdercekkal* és más *tisztátalanyokkal*. De ezek kezdetben még csak afféle titokzatos dolgok voltak számára, akárcsak az a világ, amit a felnőttek úgy emlegettek, hogy ott édesebb volt a *málé*, nagyobbak termettek a káposztafejek, s a hagymák... Olyannyira, hogy a kicsi gyermek eszébe egyre jobban belévette magát ez a felnőttek által emlegetett álomvilág: Bukovina...

Kóka Rozália szülei még Bácskában kerültek össze, de neki a háborúról csak a felnőttek elbeszélései nyomán lehetnek emlékei. De azokból aztán volt bőven, úgy-hogy még könyvét olvasva is olyan frissen tárulnak elénk az előretörő és a visszavonuló hadseregek közé keveredett székely menekülők szenvedései, a „*vánszorgó kocsi-k hosszú sora*” – ahogy a közülük való Tamás Menyhért költő írta –, az elszakadt kompkötéllel járó riadalom emléke, az újszülöttje fűrösztéséért könyörgő székely család „*bennszülött magyaroktól, sváboktól*” elszenvedett megaláztatásai. Olyannyira, hogy – mint a szerző írja – „*azok a megalázó verések, szidalmazások, »piszkos csángó«-zások odáig juttattak, hogy egyszercsak szégyellni kezdtem székely mi-*

267 Kóka Rozália: *Bukovina, Bukovina... Utam végén visszanézek*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2017. 343 p.

voltomat [...] egyre inkább úgy gondoltam,, székelynek lenni valami undorító, bü-
nös, szégyellni való állapot. El is határoztam: ha megnövök, nem leszek székely!”

Idővel aztán rátalált a tudományos érdeklődés: Andrásfalvy Bertalan, Pesovár Ernő, később a főiskolán Várkonyi Imre személyében, de akadt az iskolai tanárai kö-
zött is néhány személyiségformáló egyéniség. Kóka Rozália pedig egyre világosab-
ban tudta, vagy legalábbis érezte élete nagy feladatát. Ez pedig, mint akkoriban szá-
mos, népét és népe kultúráját szolgálni akaró, elkötelezett lelkiületű emberé, a Néprajzi Múzeum által szervezett, úgynevezett Önkéntes Néprajzi Gyűjtőmozgalomba
vezetett. Főiskolás korában bukovinai székely népmeséket kezdett gyűjteni, amik-
kel díjat is nyert, s innen már nem is volt számára visszaút. Jeles néprajzkutatók
– Diószegi Vilmos, Kerékgyártó Adrienne, Morvay Péter és mások – találták meg
benne a népcsoportjából kiemelkedő értelmiségit, akinek óhatatlanul az lett a sor-
sa, hogy közvetítse a hagyományos értékeket a néprajztudomány számára, s amivel
még többletet is szolgáltatott a maga tehetségével: a közművelődésnek és előadómű-
vészetének közönségének.

Hozzálatott egy nagyon izgalmas, mondhatni archaikus népszokás anyagának
össze gyűjtéséhez, ami az úgynevezett *kiböjtölés* volt, amivel a sors csapásai ellen te-
hetetlenül lázadó ember a fölsőbb hatalmak segítségét akarta kikényszeríteni a kü-
lönböző túlvilági kellékekkel erősített rituális böjtöléssel. Ez a *fogadott böjt* lehetett
segítő szándékú, mint gyógyulásért, hozzátartozóik egészségéért, valaki szerelmé-
nek elnyeréséért, haláluk várható időpontjának megismeréséért stb. Lehetett ártó
szándékú, mint rosszakarója haláláért, szerencsétlenségéért, szerelmesétől való
elválasztásáért, javainak elvesztéséért fogadott böjt. A bukovinai székelyek szinte
napjainkig gyakorolták ezt a bonyolult lelki háttérű népszokást. Olyan esetekben
mikor nagy sérelem ért valakit, vagy úgy érezte: reménytelen helyzetbe került, böjt-
öt fogadott. Gyakran böjtöltek az útonjárók, hadifoglyok, rabok, katonák szeren-
csés hazatéréseért. A szerző véleménye szerint legmegrendítőbbek a szerelmi csa-
lódások miatti böjtfogadások történetei, amik olyan hűtlenül elhagyott lányokról
szólnak, akiket elcsábítottak, majd „bitang”-nak bélyegzett gyermekükkel sorsukra
hagytak. Gyilkosság esetén főként akkor fogadtak böjtöt, ha a törvénynek nem sike-
rült föltilálni és elítélnie a tettet, vagy ha – a közösség szerint – túlságosan enyhe
büntetést kapott, netán fölmentették. A közösség tagjai óva intették a böjtölni szán-
dékozót, ha úgy gondolták, hogy hibás lehet a bekövetkezett sérelem előidézésében,
mert azt tartották, hogy ilyenkor visszaszáll(hat) rá az átok.

A felfogadott böjtnapok Kóka Rozália kutatásai szerint a következők lehetek:
Héthetes böjt – az első héten hétfőn, másodikon kedden és így tovább, a hét minden
napjára; aztán Kilenc kedd és öt péntek; Kilenc kedd; Három vasárnap; Kilenc nagy
ünnepe előtti péntek; Szombat éjféltől hétfő hajnalig. Ez utóbbi változatot kivéve a
fogadott böjtnapokon a böjtölő napkeltétől napnyugtáig, két égő gyertya között lévő
feszület előtt térden állva, imádkozva kérte az Úristent, hogy hallgassa meg és telje-
sítse kívánságát. A böjt napján éjféltől éjfélig rendszerint a családtagokkal együtt se
nem ettek, se nem ittak, előfordult, hogy a csecsemőt sem szoptatták meg, s a házi-
állatok sem kaptak ételt, hogy hathatósabb legyen a böjt. De voltak egyéb szabályok

is! A kibőjtölést nem volt szabad abbahagyni. Tilos volt megbocsájtani a vétkesnek, mert akkor is „visszaszállhatott az átok” a bőjtfogadóra.

Ártó szándékú bőjtölésnél rendszerint azt a célt fogalmazták meg, hogy „Az Isten világosítsa ki!”, „Az Úristen tegyen igazságot!” Ha a cél a vétkes elpusztítása volt, akkor iszonyú szenvedésekkel, gyalázatos körülmények között bekövetkező halált kértek, hogy „az egész világ tuggya meg”...! Sokszor művészi líraiságú proverbiumban – kötött szövegben – fejezték ki szörnyű átkaikat: „Kilenc szeker széna szalma, mind rotthagyon ki alóla! Kössön láncot gerendára, s úgy sírüljön meg az ágyba.” Kóka Rozália szerint ezek az átkok általában nem voltak arányban az elkövetett vétkekkel, inkább a sértettek elkeseredettségét jelezték. A „kibőjtölt” személyek gyakran évekig kínlódtak, haldokoltak, valósággal összeroppantak „megátkozottságuk” tudata alatt, de sem a bőjtölő, sem a közösség nem sajnálta őket. Ha nagyon kínlódtak, s nem tudtak meghalni, akkor a bőjtöt fogadó azzal könnyíthette, rövidíthette a vétkes bűnhődését, ha elmondta neki a következő formulát: „Megbocsájtok, de soha el nem felejem” – [amit ellenem tettél]. Bár pályamunkájának szakmai bírálója, Diószegi Vilmos a lehető legjobb véleményt írta és az Ethnographiában való „feltétlen közlésre” javasolta, a tanulmány azóta sem jelent meg, a néprajztudomány reprezentatív folyóiratában, csak később vált közkinccsé Kóka Rozália különböző könyveiben. Ezzel és a lészpedi halottlátó ismeretanyagának összegyűjtésével és feldolgozásával aratta legnagyobb sikereit az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomban, majd később is, mikor beépítette előadóművészetébe, megjelent meséibe, előadott történeteibe. Itt most így ír a jelenségről: „A több száz oldalnyi kibőjtölési történet nemcsak néprajzi érdekesség volt számomra, amit megmentettem... sokkal nagyobb értéknek tartom, hogy ezek a vallomások száznál több ember lelkivilágába, intim szférájába nyújtottak betekintést számomra. Nincs a világon olyan mélyinterjú, amelyben ennél jobban kitarulkoznának az emberek. Mindegyik elbeszélésben ott van egy-egy fájdalmasan megélt egyéni vagy közösségi tragédia.”

A legalázott, nemrég még földönfutó bukovinai székelyek – az izményi együttes révén – 1977-ben elnyerték a *Röpülj páva...*! televíziós vetélkedő első helyezését, s ezt követően a népcsoporthoz való tartozás már nem szégyen volt, hanem egyre inkább dicsőség! Mert akadt Kóka Rozáliának komolyabb segítője és tanítómestere is, Domoikos Pál Péter személyében, akinek hatására érdeklődése kezdett megoszlanı a bukovinai székelyek és a moldvai csángómagyarok között. És ez így is volt rendjén, hiszen 1920 után a bukovinai székelyek is belezuhantak a moldvai magyarok sorsának mélységébe: anyanyelvű iskoláikat megszüntették, s a szerveződő Vasgárda fasiszta indultainak lettek egyre inkább kiszolgáltatva, ahonnan aztán csak 1941-ben sikerült elmenekülniük. Időnként össze is fonódik a bemutatott könyvben a két népcsoport sorsa és hagyományos műveltsége, mint ahogy egy tőről fakadtak történelmük során is. Kóka Rozáliának pedig volt rá módja, hogy egy szívvel szolgálja a két népcsoport kulturális örökségét, a színpadon, a Kisdobos gyermeklap szerkesztőségében, a Baranya megyébe költözött székelyek és csángók közös sorsának tanulmányozásában, a Magyar Művelődési Intézet közművelődési munkatársaként, a Vass Lajos Népzenei Szövetség keretében szervezett Népzenei Versenyek során, és a folkMAGazin külső mun-

katársaként. És Kóka Rozália, mint a jó vadászkutyája, ha szagot fog, utána ment széke-lyeinek, akárhová is kerültek is ezen földgömbön. Kétszer fordult meg Kanadában az odatelepedett bukovinai székelyek nyomait keresve és emlékeit gyűjtve, négyszer járt az Egyesült Államokban előadókörúton. Bukovinai székely néprajzi gyűjteményt hozott létre az érdi Magyar Földrajzi Múzeumban, tájházat kezdeményezett a Bukovinából a Déva melletti Csernakeresztúrra került székelyek számára, népdalkörével többször is megjárta az elhagyott bukovinai falvakat, rátalált és kiállításon mutatta be Bog-nóczky Géza, egykor Andrásfalván szolgáló, utóbb Hidasra került református tisztele-tes 1940-es hazatelepedésükkor készített kiváló minőségű fényképeit. A rendszervál-tás utáni esztendőben megkapta az *Európa-díj a Népművészetért* kitüntetését. Ponto-sabban megkapták, mert Kóka Rozália minden elismerést megosztott bukovinai szé-kely közösségével, hiszen egymás nélkül egyikük sem jutott volna ilyen magas szintre a kulturális szolgálat terén. S ha már szóltunk a bukovinaiak hazatelepedésének archív felvételeiről, meg kell említenünk azt a több mint száz jó minőségű, hatalmas doku-mentációs értéket képviselő fényképet, ami... nem díszíti, hanem kiegészíti az itt be-mutatott könyv ismeretanyagát. Szerepel itt a madéfalvi emlékműtől az elhagyott bu-kovinai parasztházakig, a hazatérőket hozó, felbogózott vagonokig, a bácskai dús-ka-lású aratásoktól a szerző szerteágazó családfájának kisebb-nagyobb ágacskájáig, a maga életének állomásaiig, majd elismertségének kisebb-nagyobb és még nagyobb mozzanataig a szakmai ön- és népéletrajz szinte minden fontosabb részlete.

A könyv második részében a bukovinai székely népcsoport kiemelkedő személyi-ségei vallanak életükről, sorsukról. Ezeket a hol megható, hol felemelő, mindig ta-nulságos történetek a Táncház Alapítvány által kiadott, folkMAGazin című folyóirat-ban megjelentek közül válogatta a szerző. Szerepel ebben a fejezetben – hogy csak a néprajztudomány körében is ismertekről szóljak –, *Gáspár Simon Antal* a Népmű-vészet Mestere és *Lőrincz Imre* önkéntes néprajzgyűjtő, Istensegítről való paraszti önéletrő, aztán az ugyancsak istensegítsi *Lőrincz Aladárné*, Kodály Zoltán egykori „nótafája”, *dr. Németh Kálmán* Józseffalva plébánosa, a bukovinai székelyek egyik hazavezérlője, valamint *Zsók Béla*, Déváról Bukarestbe szakadt önkéntes néprajz-gyűjtő, aki a Bukovinából Dévára és környékére települt székelyekről írt dolgozato-kat. A könyv utolsó 30 oldala a „Dokumentumok a bukovinai székelyek életéből” cí-met viseli, de nemcsak dokumentumokat talál itt az olvasó, inkább szemelvényeket a bukovinai székelyek életével foglalkozó rendeletekből, cikkekből, könyvekből, le-velekből. Száznál több, Bukovinából, Bácskából, Tolnából való, korabeli és napjaink-ban készült fénykép növeli Kóka Rozália könyvének néprajzi értékét.

Szépen megkomponált történeteket, művelődéstörténeti kincseket olvashatunk a könyv lapjain. Érvényes rá az a sokat emlegetett, talán mégsem elcsépe-lt mondás: mindenkinek az élete „kész regény”. Csak éppen nem mindenki tudja így megírni! Mert Kóka Rozáliának, a Magyar Művészeti Akadémia tagjának megvolt a maga vezérfonala, mégpedig az, ami oly jellemző, a bukovinai székely nép sorsára, hogy az újabb és újabb szétszórását mindig követi az, aki összegyűjti őket. Mint Hadik András, Németh Kálmán, Bodor György... vagy éppen Kóka Rozália!

Vagy talán a hagyomány? Amire – a kismányoki Csillag Etelka szerint – lehet építeni!